

LÂMÎ'Î ÇELEBİ'NİN SALÂMÂN VE ABSÂL MESNEVİSİNİN TASAVVUFİ BİR DEĞERLENDİRMESİ

A MYSTICAL EVALUATION OF LÂMÎ'Î ÇELEBİ'S SALÂMÂN VE ABSÂL MASNAVI

Muhammed Sami ÜNAL*

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
<p> Geliş: 17.05.2021</p> <p> Kabul: 15.09.2021</p> <p>Anahtar Kelimeler: <i>İslami felsefe, tasavvuf, mesnevi, Lâmi'î Çelebi, Salâmân ve Absâl.</i></p> <p>Araştırma Makalesi</p>	<p>XV. yy. sonu ile XVI. yy. başında yaşayan Lâmi'î Çelebi, birçok telif eseri yanında Molla Câmi'den yaptığı çevirileri ile Câmi-i Rum olarak ünlenmiş usta Divan şairlerindedir. İyi bir eğitim gören Lâmi'î Çelebi'nin yaptığı çevirilerin dili bakımından Arapça ve Farsçaya hâkim olduğu, muhtevası bakımından ise tasavvufta engin bilgi ve tecrübeye sahip olduğu açıktır. Emir Buharî adlı tasavvuf bilginine intisabı neticesinde kendisine Bursa'da bir ilim dünyası oluşturan şair, devrin şartlarına göre çok kısa sayılabilecek sürede Herat, Semerkant, Buhara gibi uzak ilim beldelerinden eserler tercüme edebilmiştir. Salâmân ve Absâl adlı mesnevinin Yunan edebiyatı da dâhil çeşitli edebiyat sahalarında farklı isimlerle de olsa yer bulmuş olması, ilginç içeriği ve müelliflerin konuya müdahale edebileceği açık noktalar bırakan simgesel bir tarafının olmasından kaynaklanmıştır. Lâmi'î Çelebi gibi şairler de eserin bu özelliği sayesinde öğretilerini rahatça esere yerleştirebilmiştir. Bu yönü ile şairin ilmî bakışının eserde yoğun olacağını düşündüğümüzden çalışmamızda şairin telif-tercüme olarak kabul edilebilecek Salâmân ve Absâl adlı mesnevisi tasavvufî öğretileri bakımından ele alınarak şairin yaşadığı çağın, yaptığı tercümelere etkisi de işlenmiştir.</p>

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p> Received: 17.05.2021</p> <p> Accepted: 15.09.2021</p> <p>Keywords: <i>Islamic philosophy, sufism, masnavi, Lâmi'î Çelebi, Salaman and Absal.</i></p> <p>Research Article</p>	<p>Lâmi'î Çelebi, who formed a world of science in Bursa, as a result of his affiliation with a Sufi scholar named Emir Bukhari, was able to translate mystical works from far science cities such as Herat, Samarkand and Bukhara in a very short time according to the conditions of the period. The fact that the masnavi named Salaman and Absal found a place with different names in various periods, including Greek literature, is due to its interesting content and its symbolic side that leaves open points for authors to intervene in the subject; and poets such as Lâmi'î Çelebi were able to place their teachings in the work easily thanks to this feature of the work. The poet's masnavi named Salaman and Absal, which can be regarded as copyright-translation, it has been discussed in terms of Sufism teachings in our study; in addition, the effect of the age in which the poet lived on the translations he made was also covered.</p>

* Arş. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı. Erzincan / Türkiye.

E-mail: sami.unal@erzincan.edu.tr.

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2797-6105>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Ünal, Muhammed Sami (2021). "Lâmi'î Çelebi'nin Salâmân ve Absâl Mesnevisinin Tasavvufî Bir Değerlendirmesi".

Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi (UDEKAD), 4 (2): 234-247. DOI:

<https://doi.org/10.37999/udekad.938471>.

Extended Abstract

The present study, which examines Lâmi'î Çelebi's masnavi named Salâmân and Absâl in terms of Sufism and its foundations; The teaching of the work shows a complex, heavy issue, the importance of the small pieces placed next to the story of Salâmân and Absâl, which form the main lines. These connections are actually an explanation of how to motivate the target audience, which is one of the main educational problems of today, as the approach to the human being the addressee of the work. It would be correct to see this as proof that today's education has a lot to gain from an author who already exceeded 500 years ago with his translation work. In Turkish literature, the success of the mesnevis at the point of education in the past is obvious. At the point where pure knowledge can lead people to an impasse in complex issues, mesnevis are of great importance. It can be said that in the classical period, a symbolic product related to the subject was presented and the foundation of today's simulation training was laid with mesnevis. The fact that Lâmi'î Çelebi translated the work in a short time after the date it was written, shows that the educational network of the period had a success that would envy today.

It has been seen that the work, which is handled from a mystical point of view, is at a very successful point with its mastery of the subject and the analogy and symbols it makes in terms of explaining the points that will be very difficult to understand. The misinterpretation of the concept of "Sufism", which is at a very important point in the shaping of Turkish language and literature, is due to not recognizing these and similar works. It is understood with the examples given in the review section that the mystical elements of the studied work have been concretized with very naive forms of expression. Undoubtedly, the underlying reason of Lâmi'î Çelebi's efforts to screen the work with symbolic elements is his desire to deliver the work only competent people. Otherwise, every truth revealed will be seen as an empty advice for those who cannot see the essence of the matter. But this situation is undesirable for education.

Overview of Salaman and Absal Masnavi: It is known that the Salâmân and Absâl masnavi date back to the "Greek" mythological Gods. At this point, the fact that it has been used in Islamic works since the 9th century, especially by names such as Ibn Sînâ, Molla Câmî and Lâmi'î Çelebi; possible to explain it with the hadith, "If knowledge is in China, aspire to it because knowledge is fard for every Muslim." Another reason is that the types in the work offer convenience in the transfer of many notions symbolically in order to reveal the philosophy of "He who knows himself, knows his Lord", which is wanted to be given especially in Sufism. It is known that the Lâmi'î's work translated from Molla Câmî is a copyright-translate work and it deals with the introduction to Sufism.

When looking at such works, it can be thought differently and deeply, especially when looking at the hadith "Some of poetry is undoubtedly wisdom". Effective words in order to reveal wisdom could be put forward more easily with the mesnevi especially in the Classical period. Because there is no couplet and end limitation while writing, and each couplet has its own internal integrity in rhyme, making it easier to write and provides ease in transition between topics. Especially, in order to support the idea to be given, concise and short stories that the author will convey according to his abilities and experience are of great importance in such works whose target audience is people and the goal is to convey wisdom. Within thousands of couplets, the author can frequently refer to intermediate stories in order to overcome the fear of the loss of thought. In the current study, the importance of such intermediate stories is emphasized. The basic Sufism philosophy that is intended to be given in the work is also conveyed with such stories at some point. Our study undoubtedly does not cover all the teachings in the work. A conclusion is reached by choosing only examples from striking couplets. When we look at the whole content of the work together with the couplets and commentaries that we have conveyed in the rest of our study, concrete data will be reached about the vast mentality of the period. Finally, the work can be shown among the master works of Classical Turkish literature in revealing the intellectual dimension of the author.

Giriş

Lâmi'î Çelebi XV. yüzyılın sonu, XVI. yüzyılın başında yaşamış, divan edebiyatının önde gelen şairlerinden biridir. Bursa'da doğduğu ve çok iyi bir eğitim aldığı bilinmektedir. Alî Şir Nevaî ve özellikle Molla Câmî'den yaptığı çeviriler onun aldığı eğitimi ve Arapça ve Farsçaya hâkimiyetini ortaya koymaktadır. "...bilhassa Molla Câmî'nin Farsça eserlerini

tercüme ederken nazım ve nesirdeki başarısının en üst seviyesine çıkmıştır” (Kut 2003: 96). Lâmi'î Çelebi'nin bu çevirilerinde Nevaî'yi örnek aldığı, Molla Câmî'yi ise üstat olarak gördüğü *Şerh-i Esmâ'ü'l-hüsna* adlı eserinde kendisinden “*Nevâî-veş mürid-i Şeyh Câmî*” (Kut 2020) olarak söz etmesiyle görülebilmektedir. Nevaî ve özellikle Molla Câmî ile kurduğu bağın, iki müellifin de kendisi gibi Nakşibendî tarikatına mensup olmasından ileri geldiği düşünülebileceği gibi bu durumun tersi de söz konusu olabilir. Şöyle ki Lâmi'î Çelebi'nin Molla Câmî ve Nevaî'ye duyduğu yakınlık sayesinde hem yazılanları tahkik etme hem de bu ilme malik olma hevesi ile kendisinin Emir Buharî'ye ulaşmış olma ihtimali de gözden kaçmamalıdır. Burada iki durumda da Lâmi'î Çelebi'nin yaşadığı yere kilometrelerce uzaktaki diğer ilim merkezleri Herat ve Semerkant yahut Buhara'da yazılan eserlerin devrin şartlarına göre kısa sayılabilecek bir sürede binlerce kilometreyi aşabilmesi, Lâmi'î Çelebi'nin içinde bulunduğu çağın irfan sınırlarını ortaya koymaktadır.

Câmî'nin *Heft Evreng*'inde yer alan ve beş mesnevinin en küçüğü olan *Salâmân ve Absâl* mesnevisini Câmî'nin 1489 yılında yazdığı (Kurtuluş 1988: 157) düşünüldüğünde aradan geçen kısa sürede eseri Bursa'da tasavvuf erbabı bir şairin eline alıyor olabildiğini dönemin irfan dünyasının derinlik ve genişliğiyle izah edebiliriz. Teknolojik imkânlardan yoksun bir hâlde eserlerin mesafeleri bu kadar kısaltabilmiş olmasını yine bu eserlerin muhtevasındaki derinlikle izah etmek mümkündür. Çünkü *Salâmân ve Absâl* mesnevisi Lâmi'î Çelebi'nin ifadesi ile:

“*Virüben efsâne anun nâmını*

Sunmayasın halka hikmet câmını

Dâniş ehlinden bu ma'nâ dûrdur

Kaçma hikmetden ki hikmet nûrdur” (314-315)¹

bir efsane değil, hikmettir. Bu hikmetlerin, Lâmi'î Çelebi'nin “şair kişiliğini ortaya koyduğu” (Uludağ 1997: 77) açıktır. Bu tür sözlere efsane nazarı ile bakmak ancak hikmet ehli dışındakilerin yapacağı bir iştir. Yine bu eserler değerlendirilirken *el-ma'nâ fi-batnî 'ş-şâ'ir*² sözünün ağırlığında ezilebilecek noktaların olabilmesi eserin simgeselliğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim *Salâmân ve Absâl* gibi “*hiçbir kitapta bulunmayan olağan konuşmalarda duyulamayacak ve ehli dışındakilerden gizli tutulan bilgileri içeren*” (Özalp 2004: 161) bu tür eserleri “*ancak Tanrı bilgisine ehil kimselerin anlayabildiği; şeytanın ayarttığı, Tanrı'ya karşı mağrur kimselerin ise bu bilgilerden yoksun kaldığı*” (Özalp 2004: 161) bilinmektedir.

Hikmetlerin aktarımında simgesel eserler büyük önem taşır. İslam dünyasında alegorik öykü geleneğinin İbni Sînâ ile başladığı, “*Huneyn bin İshak'ın Yunancadan çevirdiği Salâmân ve Absâl öyküsünün alegorik anlatım tekniğini kullanarak Hay bin Yekzan adlı eserini yazdığı*” (Özalp 2004: 7) bilinmektedir. Bu eserden sonra birçokları benzer alegorik eserler meydana

¹ Beyitler halinde yapılan alıntılar Erdoğan Uludağ'ın İstanbul Büyüyen Ay Yayınları'ndan 2013 yılında çıkan *Lâmi'î Çelebi, Salâmân ve Absâl* adlı çalışmasından alınmıştır. Parantez içinde verilen numaralar beyit numarasıdır.

² (La edrî) Mana şairin karnındadır.

getirmişlerdir. İbn Tufeyl'in (ö. 1186) *Hay bin Yakzan* adlı öyküsü, geleneğin en ünlü yapıtıdır. (Özalp 2004: 7). Hay bin Yakzan'ı “*farklı ve iddialı kılan şey, onun kurgusal boyutudur*” (Türker 2009: 196). Devamında Sühreverdî (ö. 1191), *el-Gurbetul-Garbiye*; İbnü'n-Nefis (ö. 1288), *er-Risaletü'l-Kâmiliye fi's-Siyeri'n-Nebeviye*; Molla Câmî (ö. 1492), *Salâmân ve Absâl* adlı yapıtlarıyla geleneğin diğer önemli örneklerini verirler (Özalp 2004: 7).

Çalışmamıza konu olan Salâmân ve Absâl mesnevisinde Lâmi'î Çelebi,

“*Her varakdan alur iken yüz sebak*

Pür-füsûn-ı hikmet iken bu varak” (313)

beytinde eserin her bir sayfasından yüzlerce ders alınabileceğini bizzat vurgulamıştır. Devrin şartları göz önüne alındığında yirmi-otuz yıllık bir sürede binlerce kilometre öteden bilginin aktarılıyor olması Klasik dönemin irfan derinliğine bir ispat olarak sunulabilir. Bu hızın yanında her bilginin aktarımı da o devirde olanaksızdır. İrfan dünyasına değer katabilecek eserlerin çağlar ve mesafeler aşması yine dönemin bir özelliği kabul edilebilir. Bu aktarımda şüphesiz tasavvuf, temel bir noktada yer almaktadır. Çünkü Peygamberden beri var olan irfanın özellikle “*Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.*” (Kur’ân-ı Kerîm 3/104)³ ayeti gereği gayretli ve maharetli bireylerin yanında kimi zümrelerin ve devletlerin kendine has yöntemleri ile günümüze aktarımı mümkün olabilmiştir. Özellikle bu maksatla oluşturulmuş eserlerin müellifleri her bir kelimeyi dahi özenle seçmeyi kendilerine görev bilmişlerdir. Çünkü söz konusu aktarım her şeyden önce yine rızayı ilahî yolunda belirli emirlerle gözlem altındadır. Örneğin “*Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar*” (Kur’ân-ı Kerîm 35/28) ayetine mazhar olabilmek adına müellif sözüne dikkat etmek durumundadır. Bunun yanında “*Kitap'ı okuyup durduğunuz hâlde kendinizi unutur da başkalarına mı iyilikle emredersiniz?*” (Kur’ân-ı Kerîm 2/44) ikazı da irfan deryasının sınırı içerisine müelliflerin kendisini de bizzat telif yahut tercüme ettiği niteliklere uyma zorunluluğuna işaret etmektedir. Tüm bu sınırları tasavvuf, sistemli bir hâle getirmek için her noktada gayret içerisinde olma düsturu ile şekillenmiş ve insanlara ulaşma noktasında edebiyatı etkili bir araç olarak kullanmıştır. Lâmi'î Çelebi'nin de ifade ettiği:

“*Yâ kişi mâlik gerek akl u dile*

Yâ gulâm olmak gerek bir kâmile” (1709)

anlayışı, bir kişinin bir kâmile intisap ederek yani yukarıda bahsi geçen sınırları sistemleştiren tasavvufa dahil olarak irfan denizinde yer bulabileceğine işaret eder. İnsanın kâmil olma yolunda bir mürşide muhtaç oluşu İbni Sînâ'nın Hay bin Yekzan'ında şu şekilde geçer:

“*Sende birtakım huylar vardır. Bunların kimi senin yaratılışındandır. Kimi de yaratılışından gelmeyip sende sonradan ortaya çıkmıştır. Eğer sana iyileştirici bir el değerse, seni temizler; sen de temizlenebilirsin. Ama senin önüne bir aldatıcı düşecek olursa, onun ardından yanlış yollara gidersin. Çevrende bulunan, senden ayrılmayan şu arkadaşlarının kötü arkadaşlardan olduklarına hiç kuşkun olmasın. Onlardan yakını*

³ Bu ve bundan sonra alıntılanan ayetlerde, Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayınladığı *Kur'an'ı Kerim ve Meali*'nden ve kuran.diyaret.gov.tr adresinden faydalanılmıştır.

siyiramayacaksın; onlar senin başını derde düşüreceklerdir... Eğer yardımına yetişilmezse... Yardımına yetişilirse, onlardan kurtulabilirsin” (Özalp 2004: 32).

İbni Sînâ'nın eserinde feraset bahsinde işaret edilen “el”in, Molla Câmî ve dolayısıyla Lâmi'î Çelebi'de “kâmil” ifadesiyle karşılandığı düşünülebilir.

Bu tür eserlere bakarken özellikle “*Şiirin bir kısmı hiç şüphesiz hikmettir.*” (Buhârî, *es-Sahîh*, Edeb 90) hadis-i şerifi göz önüne alınarak bakılmalıdır. Hikmeti meydana çıkarmak adına tesirli sözler özellikle Klasik dönemde mesnevilerle daha rahat ortaya konabilmiştir. Çünkü yazılışında herhangi beyit sınırlaması olmayışı ile her beytin kafiyede kendi iç bütünlüğüne sahip olması yazılışı kolaylaştırmakta ve konular arası geçişte rahatlık sunmaktadır. Özellikle anlatılmak istenen düşüncenin desteklenmesi adına müellifin kabiliyet ve tecrübesine göre aktaracağı özlü ve kısa hikâyeler, hedef kitlesi insan ve hedefi hikmet aktarımı olan bu tür eserlerde büyük önem arz eder. Binlerce beyit içerisinde müellif, düşüncenin kaybolma endişesini atabilmek adına sıkça *ara hikâyelere* başvurabilmektedir.

Salâmân ve Absâl Mesnevisinin Tasavvufi Değerlendirmesi

Salâmân ve Absâl mesnevisinin köken olarak “Yunan” (Gibb 1904: 354) “*mitolojik Tanrılara kadar uzandığı*” (Kılıç 2018: 164) bilinmektedir. “*İslam kültür dairesinde defalarca ele alınarak, evrensel bir özellik kazanmasını, İbni Sînâ'nın (ö.1037) dikkat ve tecessüsüne borçludur*” (Avşar 2007: 185). Bu noktada IX. asırdan itibaren İslam eserlerinde özellikle İbni Sînâ, Molla Câmî ve Lâmi'î Çelebi gibi isimlerce kullanılmış olmasını başta “*İlim Çin'de de olsa ona talip olun. Çünkü ilim her Müslüman'a farzdır*” (Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, 1410 II/253) hadisi ile açıklamak mümkündür. Bir diğer sebep ise eserdeki tiplerin özellikle tasavvufta temelde verilmek istenen “*Kendini bilen, Rabb'ini bilir*” (Kınık 1994: 90) felsefesini ortaya koyabilmek adına sembolik olarak birçok mefhumun aktarımında kolaylık sunabilmesidir. Yine Lâmi'î Çelebi'nin Molla Câmî'den tercüme ettiği bu eserin bir “*telif tercüme olduğu*” (Uludağ 1997: 67) ve “*tarikata giriş özelliklerini işlediği*” (Uludağ 1997: 70) bilinmektedir.

Öğretimin kolaylaştırılmasında bugünkü simülasyonlarla yani çağımızda sanal gerçeklik ile teknolojiden faydalanılarak ortaya konan öğretim sistemlerinden benzetim tekniği ile o günün sembolik eserlerini benzer görmek mümkündür. İki sistemde de belirli kaidelerin uzunca aktarımı yerine konunun hikâyelerle sembolik hâle getirilmesi, öğretimini ve uygulamaya konmasını kolaylaştırmaktadır. Bu da daha çok insana ulaşmak adına oldukça önemlidir. Edebiyatta özellikle dinî, tasavvufî eserlerde çokça kullanılmıştır. Bunlara *Mûnisü'l-Uşşâk* (Sühreverdî), *Mantıku't-Tayr* (Feridüddin Attar), *Çeng-nâme* (Ahmed-i Dâi), *Hüsn ü Aşk* (Şeyh Galip) gibi eserler örnek gösterilebilir.

Nefsi Bilerek Rabb'i Bilmek

Nefsini bilerek Rabb'ini bulmak felsefesine birer dayanak olarak simgesel eserlerin en bilinenlerinden biri olan *Mantıku't-Tayr* ile Salâmân ve Absâl ele alındığında ikisinde de bireyin yahut müridin kendinde var olan cevherin, asıl ulaşılmak istenen olduğu bilinmektedir.

Mantıku't-Tayr'da Simurg'a ulaşan otuz kuş kendilerinden başka bir şey göremez.⁴ Salâmân ve Absâl mesnevisinde ise Salâmân, kendisini Absâl ile ateşe attığında nefsi temsil eden Absâl yok olur. Hakîm yani mürşit, nefsinin büyüye -Padişahın reşadetine- teslim eden Salâmân'a, gerçek sevgiyi Absâl'ın resminde yani Salâmân'ın kendi nefsinde yavaş yavaş göstererek mutlak hakikati buldurur. Tasavvuf düşüncesinde bu durum "...ona ruhumdan üflediğim zaman..." (Kur'ân-ı Kerîm 15/29) ayetinde bahsi geçen ruhun yani insanda zerresi mevcut olan 'kürre'nin keşfi ve kendini bilen kişinin aslında ulaşılmak istenen, arzulanan ve dünyaya geliş ile hasret duyduğu Rabb'i bulmasıdır.

Konu ile ilgili olarak ateşe düşen gerçek altının yanmayışı ile ilgili kısım şu şekildedir:

"Çün Salâmân idi zer Absâl gışş

Lâ-cerem bu yanuben ol kaldı hoş" (1573)

Bu beyitte içine girdikleri ateşin maddeyi yakıp kül etmek için çekilen çok sıkı bir "riyazet olduğu" (Uludağ 1997: 76) bilinmektedir.

Mesnevîde Mürşidin Tasarrufu

Üst kısımda verilen beyitlerde ateşte yanmayışın sebebi ise tasavvufta büyük öneme sahip olan "himmet"tir. Mürşidin müridin her hâlinde onu sıkı bir kontrol altında tuttuğu gibi tasavvufta kolaylaştırıcı imkânlar da sunması onun yardımı ile mümkündür. Burada ateşe giren ve maddenin karşısında manayı temsil eden Salâmân'ın yanmayışı "velilerde var olduğu kabul edilen olağanüstü irade gücü" (Demirci 1998: 56) yani "himmet" ile açıklanabilir.

"Himmet-i Şâh olmuş idi hem mu'în

Katreyi himmet kılar mâ-i mâ'in⁵

Böyledür merdâne Yezdân'dan nasîb

Pes degül bu kâr-ı merdândan garîb

Himmet erbâbına bu zâhirdurur

Ol ki bî-himmetdurur münkirdurur" (1574-1576)

beyitlerinde yardımın "Şâh" himmeti ile olduğu ve himmetin de nasip işi olduğu, inanmamanın kişiyi inkara götüreceği belirtilmektedir. Bu noktada dayanak "Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de" (Kur'ân-ı Kerîm 10/62) ayetidir. Yine himmetin Allah'tan bir nasip oluşu yani temelde her durumun Allah'ın lütfu ile gerçekleşmesi Resulullah'a hitaben inen "...attığında da sen atmadın..." (Kur'ân-ı Kerîm 8/17) ayetidir.

⁴ "Bir anda Simurg'a da baktılar, kendilerine de. Bu sefer her iki bakışta da gördükleri, eksiksiz artıksız bir Simurg'dan ibaretti!" Geniş Bilgi için: Gölpınarlı, Abdulbaki (1990). *Mantık Al-Tayr (Feridüddin-i Attar)*. İstanbul: MEB Yay.

⁵ Mülk Suresi'nin "De ki: Söyleyin bakalım: Suyunuz çekilirse, size kim temiz bir akar su getirir?" (Kur'ân-ı Kerîm 67/30) mealindeki son ayeti telmih edilmektedir.

“...Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum...” (Buhârî, *es-Sahîh*, Rikak 38) hadis-i kutsisinde ve “Âlimler, peygamberlerin varisleridir. Peygamberler ne dinar ne de dirhem miras bırakmadılar, ancak ilim miras bıraktılar” (Buhârî, *es-Sahîh*, İlm 10) hadisi gereği peygamberin varisleri olan âlimler, Lâmi'î Çelebi'nin belirttiği gibi Allah'ın izni ile nasibi olana himmet edebilmektedirler. Bu himmet ile Salâmân'ın yanmayışı arasındaki bağlantı mesnevîde mümin kulun hırkasının ateşte yanmaması ile münafık kişinin hırkasının yanması hikâyesinde açıkça görülmekte ve bu durum şu sonuca götürmektedir:

“Her ne kim kasd itse olur merd-i dîn

Böyledür hâsiyyet-i nûr-ı yakîn” (1585)

beytinde bahsedilen “yakîn” nuru⁶ “Yine ant olsun, onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz.” (Kur’ân-ı Kerîm 102/7) ayetine işaret etmektedir. Nitekim bu ancak yukarıda bahsedilen hadis-i kutsideki “gören göz” ile bağlantılıdır. Kesin bir bilgiyle görmek ancak henüz dünyada iken ahireti yaşamakla mümkündür ve bu da ancak kâmil insana hastır. Nitekim beyitte “dinin merdi” terkinde kastedilen kâmil insan en büyük mertliği yapan, canından geçendir.⁷

Aramak, Aradığını Bulmak yahut Azm-i Rah

Mesnevî’de tasavvufî açıdan dikkat çeken bir diğer kısım ise 27 ile 59. beyitler arasında anlatılan balıkların hikâyesidir.

“Cem olup bir yire mâhîler kamu

Didiler kim var imiş dünyâda su”(27)

Hayatlarını sürdürmekte oldukları ve varlıklarına tek sebep olan suyu arayan balıklar aslında kendilerinden habersizdir. Ancak bu bilgisizlikleri onlara görevleri konusunda bir sorumsuzluk yüklemez:

“Çünkü biz âbı kemâhı bilmezüz

Ana niçün azm-i râhı kılmazuz” (33)

derler ve tasavvufun da temelinde olan “azm-i rah” kılma amacındadırlar. Nakşibendî esaslarından olan ve Abdulhalîk Gucduvanî'nin öğretilerinden “*Sefer der Vaten*” (Kısakürek 2012), her an aslî vatana yürüme ve hakikat peşinde olma düsturunu yerine getirirler. İrfan sahibi balığa varıp kendi hakikatlerini sorduklarında:

“Gösterün siz evvelâ bana ayân

Âlem içre âbdan gayrı revân

⁶ Detaylı bilgi için: “*Tevhîd-i zât'ta, her şeyin mecazî ve izâfî varlıkla var olduğunu, sıfatların, Tanrı zâtının tecellisi olduğunu bilir, görür ve her şey gözünden silinir; Tanrıdan başka bir varlık göremez ve bu bilgi ve görgüyü oluş haline ulaştırır. Biliş, görüş ve oluşa, tasavvuf terimi olarak, «İlm'el-yakîyn, Ayn'el-yakîyn, Hakk'al-yakîyn» derler*” (Gölpınarlı 2000: 76)

⁷Geniş bilgi için: *Ölmeden evvel ölmek: “Mutu kalbe en temutu,”* (Hoca Ahmet Yesevî).Bakınız: *Dîvân-ı Hikmet*, Hoca Ahmed Yesevî / Editör: Mustafa Tatçı. Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2017.

*Çeşmünüzden ref'idüp her hâbı ben
Tâ ki keşf idem cemâl-i âbı ben*

*Perde olmuş sana pindârun dirîg
Âf-tâbı eylemişsin zîr-i mîg” (40-42)*

çevrenize bakın ve sudan başka bir şey var mı söyleyin, der.

Cem yahut *Bir Olanda Bir Olmak*

Asıl hakikat her daim talibin olduğu yerdedir. Üst kısımda hakikat için yola çıkan balıklar yine kendileri gibi balıktan hakikati öğrenir. Burada irfan sahibinden öğrenilen bilginin işlenmesi ve idrakin tamamlanması yani maksadın hâsıl olması için irfan sahibinde yok olmaları gerekmektedir. Bu da:

*“Yok harîmünde ikilükden gubâr
Bulmadı vahdet-serâna ‘akl bâr*

*Bu ikilükden beni yektây kıl
Mülk-i tevhîdünde pâ-ber-cây kıl”(55-56)*

beytlerinde açıkça görülmektedir. Gönülde ikilik olduğu takdirde gönül köşküne sahibi oturamaz. Mevlana'nın da birçok yerde vurguladığı “Bir yerde misafir üstüne misafir olmaz.” düsturu gereği gönülde var olan tüm mâsivânın atılması ve vahdet-i vücud durumuna geçilmesi gerekmektedir. Bu olduğu takdirde ise

*“Tâ diyem ol gürd gibi idüp âh
Ben miyem bu yoksa sen mi yâ İlâh” (57)*

beytinde olduğu gibi gören ve görülen bir olacaktır. Vahdet-i Vücut anlayışının izahı için bir temsil oluşturulmuş ve yaratıcıya vasıl olunduğundaki hâl, olduğu gibi ortaya konmuştur. Bu hâlde olanın kâmil insan vasfına sahip olduğu ve hakikate ulaştırma noktasında icazet sahibi oldukları, hakikati gösterecek gerçek kişinin ancak bu hâlde olması zorunluluğu da işaret edilmektedir.

Mesnevîde Hile ve Yalancı Mürşit

Üst kısımda belirtilen hâllere hâiz olmayıp da sahtekârlık sergileyenleri de Lâmi'î Çelebi unutmamıştır:

*“Eylediler dâne-i tesbîhi dâm
İdeler telbîs ile tâ sayd-ı ‘âm*

Mürşid adın takınup her râh-zen

Oldı gâret i'tikâd-ı merd ü zen" (177-178)

beyitlerinde “tespih” ile tuzak kurulduğu ve bu yol kesicilerin mürşit adıyla kadın erkeği kandırdığı ifade edilmektedir. Günümüzde sık rastlanan bu problemin o dönemde de var olması, hak ile batılın daima iç içe olduğunun işaretidir. Bu iç içe olma durumu “*Pis ve kötü ile temiz ve iyi bir değildir; pis ve kötünün çokluğu tuhafına gitse (yahut hoşuna gitse) de (bu böyledir)*” (Kur’ân-ı Kerîm 5/100) ayetinde de işaret edilmektedir. Üstelik habis olanların fazlalığı onları doğru olanlarla bir yapmaz. Tasavvufu kullanarak kötülük peşinde olanların çokluğunun temiz olana zarar vermeyeceği de ayrıca vurgulanmaktadır. Bu bakımdan hakikat peşinde olanların, kötülük peşinde olanlara bakıp da “azm-i rah” etmekten geri durmamalarının uyarısı söz konusudur. Beyitte geçen tespih tasavvufi bir remzdir. Dâne-i tesbîh, tasavvufun her bir unsurudur. Telbis olanlar tasavvuf unsurları ile insanları kandırmaktadır, der. Bu hilekârların düzenini de yine kandırılmaya çalışanlar yıkacaktır:

“Berk-âyîn hirmen-i iblîsi yak

Dane dane sübha-i telbîsi yak” (180)

ifadesinden anlaşılacağı üzere şair, “azm-i rah”tan ayrılmadan ayetin de işaret ettiği habisliklerin varlığını bahane etmenin lüzumu yoktur. Onların insanları aldatmak için kullandığı kaidelerini yine “azm-i rah”ta bulunan yani yol gayreti içerisinde olanlar bozacaktır.

Mesnevîde Tasavvufun Özü Olarak *Kenz-i Mahfî*

“Azm-i rah”tan ayrılmayan insanların belirli hasletleri olduğu ise şu beyitte mevcuttur:

“Hâk içinde yatma ey genc-i nihân

Mugtenem olsun vücûdundan cihân” (179)

beytinde ifade edilen “genc-i nihan” parlak bir hazinedir ki tasavvufi olarak hazine daima *Kenz-i Mahfî*’ye yani “*Ben bir gizli hazine idim. Diledim ki, bilineyim. Beni bilsinler diye bu mahlûkâtı yarattım*” (İsmail Hakkı Bursevî ty. 11) veya diğer şekli ile “*Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bundan dolayıdır ki halkı yarattım, yokken var ettim*” (Pala 2010: 266) hadis-i kutsisine işaret eder⁸. Bulunmak istenen aslında insanda mevcuttur. Çünkü “*Andolsun ki biz insanı en güzel şekilde yarattık*” (Kur’ân-ı Kerîm 95/4) ayetinde işaret edilen *Ahsen-i Takvîm* olan insan özünde bir olan ancak çokluk âleminde yani tasavvufi anlamda fark âlemi dünyada, her hazinenin “*ileyhivesilete*” (Kur’ân-ı Kerîm 5/55) ayetinde işaret edilen tek arayıcısı, tek muhatabıdır. Şairin de ikinci dizede belirttiği üzere muhatabın kendindeki cevherle cihânı “gûna-gûna” doyurması beklenmektedir. Bunun için de kimi kaidelere uymak mecburiyetindedir:

“Sâye-i Hak’sın hümâ-mânend sen

Bâz-ı kudsîlerle kıl peyvend sen

⁸ Bahsi geçen hadisin bir diğer aktarımı şu şekildedir: “Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı yarattım.” Bilgi için Aclûnî’nin *Keşfü’l-hafâ*’ adlı eserinin II. cilt, 132. sayfasına bakılabilir.

Olma murg-ı hânegî varkâ gibi

Menzilün Kâfeylegil ankâ gibi” (1058-1059)

ifadelerinde Allah'ın gölgesi olan insanın yüksekte kalması, büyük düşünmesi ve tasavvufta hoş görülmeyen bir sembol olan “karga”lardan uzak durması beklenir. Verilen kısmın öncesindeki ve devamındaki beyitler yani Hakîm'in Salâmân'a öğüt verdiği bölüm (1041 ve 1065) tasavvuf yolcusunun yapması gerekeni açıkça ortaya koyar.

Mesnevide Zikir

Yukarıda belirtilen tüm kaidelerle kendinin farkında olma yolunda mâsivâdan sıyrılabilecek “*Ahsen-i Takvîm*” insanın kendini bilmesi ve Hakk'ı bulması için tasavvufta ana araç ise zikirdir. Zikir hem noksanlıklardan kurtuluş hem de yolculuk esnasında bir güç kaynağıdır. Mesnevide zikir, Salâmân'ın Hakîm'e teslim olduğu 1711 - 1753 beyitleri arası bölümde şöyle nakledilir:

“Zikrini düşdükce tekrâr eyledi

Tâ bu efsûnlar ana kâr eyledi” (1746)

Salâmân ne zaman düşecek olsa zikre başvurur. Zikir görevini ise ancak ehli olan verebilir ki mesnevide bu kişi Hakîm'dir. Bu sayede “efsunlar” kâr getirebilir. Mesnevideki efsundan kasıt Hakîm'in, Salâmân nefsanî isteklerine meylettğinde ona gösterdiği resimdir ki bu da Absâl'ın yani Salâmân'ın kendi nefsinin resmidir. Bu nokta “*Men arefe nefseh fekad arefe Rabbeh - Nefsini bilen Rabb'ini bilir.*” (Kınık 1994: 90) tasavvufi düsturuna işaret eder. Mesnevide anlatım şu şekildedir:

“Ona dahi turfe tedbîr eyledi

Sûret-i Absâl'ı tasvîr eyledi

Resm idüp şeklini gûyâ virdi cân

Kim bakup hayran kalurdu ins ü cân

Her dem Absâl'ı Salâmân itse yâd

Hâtırın eylerdi ol sûretle şâd” (1718-1720)

Beyitlerde görüldüğü üzere Absâl resmedilir ve Salâmân evvelki buhranlarına dönme meylli olduğunda bu resme bakarak gönlünü yatıştırır. Buradaki şad olma durumu gönlün ferahlamasıdır. Kendi nefsini tüm gerçekliği ile karşısında gören Salâmân rahatlamaktadır. Bu gerçekliğe 1719. beyitteki resme bakanların hayran olması ile işaret edilir. Çünkü tarif edilen Absâl, nefse güzel gelen tüm özellikleriyle Salâmân'ın karşısındadır. Bu resmi Hakîm aslında tuzak olarak da kullanmaktadır:

“İdüben ol sûret-i ma'nâya dâm

Tevsen-i tab'ın kılurdu 'akla râm" (1723)

beytinde görüldüğü üzere o resim üzerine Hakîm'in kurduğu nizam, Salâmân'ın ateşini yani şehvetini akla uydurmayı amaçlamaktadır.

Mesnevîde Hayalî Bağlantı/Rabîta

Nefsine akli ile bakan göz, bu anlayışla devam ettiğinde “mutlak aşkı” bulacaktır. Nefsini görme kabiliyetine sahip olmak için de gözlere “sürme” gerekmektedir:

“Dinle imdi ol Hakîm-i mihteri

Düzdi bir hoş tûtiyâ-yı cevheri

Çekdi anı dîde-i Şehzâde 'ye

Virdi cân nûrını ol dil-dâdeye

Çünkü çeşmi buldı cândan rûşenâ

Gönli bahr-i nûra oldı âşinâ” (1748-1750)

beyitlerinde ifade edilen sürme, *Salâmân'ı resimle kandıran* Hakîm'in yine onun gözlerine çektiği ifade edilen bir nurdur ve tasavvufta büyük önem arz eden “rabîta” nuruna işaret ettiği düşünülmektedir. Tasavvuf inanışında gönülden bağlanmak anlamında kâmil insanı daima gözünün önünde tutmak için kullanılan bu terim gözün nuru olarak da bilinir.⁹ Bu nur devamında ise Salâmân'ı mutlak sevgiye ulaştırır.

“Tal'at-ı eflâkden gitdi hicâb

Zühre'nün gördi cemâlin bî-nikâb

Yudı dilden nakş-ı Absâl'ı tamâm

Hâtırını kıldı mihr-i Zühre râm

Hüsn-i bâkî buldı fânîden geçüp

Hem-dem-i hûr oldı perrîden kaçup” (1751-1753)

beyitlerinde perdenin aradan kalktığı ve *periden geçen Salâmân'ın* “huri”ye yahut Zühre'ye kavuştuğunu belirtir. Kastedilen, kendinin farkına varan ve kâmil insanın öğretileri ve metotlarıyla mutlak aşka ulaşan Salâmân'ın *azm-i rahında* başarıya ulaştığıdır. Mesnevîdeki balıkların hikâyesinde olduğu gibi “Ben miyim bu yoksa sen mi yâ İlâh” ifadesi yerini bulmuş

⁹Geniş bilgi için: *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (2006). “Râbîta”. Trabzon: Kalem Yayınevi. 788-789

Kısakürek, Necip Fazıl (2012). *Reşahat*. Büyük Doğu Yayınları. 40.

Tosun, Necdet (2007). “Râbîta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XXXIV: 378-379. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rabita>. [17.04.2021]

ve tasavvufun özünde kaldırmak istediği ikilik, Salâmân'ın Zühre'yi yani mutlak aşkı bulması ile ortadan kalkmıştır. Nihayetinde de Padişah tacını tahtını büyük bir şenlikle Salâmân'a teslim etmiştir çünkü ikiliği kaldıran ve “maşuk” a vasıl olan Salâmân'ın daha önce de izah edildiği üzere “gören gözü”¹⁰ eski gözü değildir. Varlığından geçerek kâmil bir insan olduğu beyitlerde aktarılan Salâmân, sevilenler sınıfına dâhil olduğu için “nikapsız” olarak Zühre'sini görebilen ve hadiste “...Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum... (Buhari, *es-Sahih*, Rikak 38) şeklinde belirtilen bir “göz”ün de sahibi olmuştur.

Etik Beyan

Yazar beyanına göre; “Lâmi’î Çelebi'nin *Salâmân* ve *Absâl* Mesnevisinin Tasavvufi Bir Değerlendirmesi” adlı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; ULAKBİM TR Dizin ölçütlerine göre çalışmada etik kurul onayını gerektiren herhangi bir veri toplama ihtiyacı duyulmamıştır.

Sonuç

Lâmi’î Çelebi'nin *Salâmân* ve *Absâl* adlı mesnevisinin tasavvuf ve dayandığı temeller açısından incelendiği eldeki çalışmada, öğretimi karmaşık ağır bir hususu esas hikâyenin yanına yerleştirilen konuyla alakalı ufak parçalarla eserin muhtevayı kavratmadaki başarısı açıkça görülmüştür. Bilhassa 27 ila 59. beyitlerdeki “balıkların hikâyesi” veya 899-910. beyitlerdeki “kargaya tatlı su önerilen hikâye” gibi ufak parçaların ne denli büyük öneme sahip olduğu, tasavvufî temellerle değerlendirildiğinde ortaya çıkmaktadır. Ufak hikâyelerden oluşan bu bağlantılar, eserin muhatabı olan insana yaklaşım tarzı olarak aslında günümüz eğitim sorunlarının başında gelen hedef kitlenin nasıl güdüleneceğinin de bir izahıdır. Lâmi’î Çelebi izahı zor olan çoğu hususu aktarırken derinlikli ancak kolay anlaşılabilir hikâyelerle eserini bezeyerek hedef kitlesini canlı tutmayı amaçlamaktadır. Bu da öğretimi zor konularda en önemli hususlar arasındadır.

Türk edebiyatında mesnevilerin eğitim öğretim noktasında geçmişte ortaya koyduğu başarı ortadadır. Safi bilgilerin karmaşık konularda insanı çıkmaza götürebileceği noktada mesneviler büyük bir önem taşımaktadır. Klasik dönemde konuyla alakalı simgesel bir ürün ortaya konması, günümüz simülasyon/benzetim eğitimlerinin temelde mesnevilerle benzerlik taşıdığı fikrine dayanak oluşturabilir. Lâmi’î Çelebi'nin, yazıldığı tarihten 20-30 yıl gibi devrin şartlarına göre çok kısa sayılabilecek bir zaman sonra eseri çevirmesi de dönemin eğitim ağının başarısını ortaya koymaktadır.

Tasavvufî açıdan ele alınan eserin konuya hâkimiyeti ve anlaşılması çok güç olacak noktaların izahı noktasında yaptığı benzetme ve simgelerle başarılı bir noktada olduğu görülebilir. Ayrıca eserde tasavvufî kavramların açık bir şekilde somutlaştırıldığı inceleme kısmında verilen örneklerde anlaşılabilir. Lâmi’î Çelebi'nin eseri simgesel unsurlarla perdeleme gayretinin altında yatan sebep ise eseri yalnızca “ehline” ulaştırma isteği olabilir. Çünkü aktarılan konunun özünün fark edilememesi eseri yine eserde geçtiği şekliyle “boş bir

¹⁰ “...Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum... (Buhari, *es-Sahih*, Rikak 38)

nasihat” olarak gösterecektir. Bunun da faydasız olduğu “Kargaya tatlı su önerildiği” hikâyede (899-910 arası beyitler) görülebilmektedir. Bahsi geçen beyitlerin sonunda karga, “tuzlu suya” devam etmesinin daha faydalı olacağını belirtir. Çünkü devamlılığı olmayan ve sürekli yanında bulunulmayan bir nimetin tadını sürekli almak yerine tek sefer almak esere göre daha kötü sonuçlar doğuracaktır. Yine eserin sonunda hikâyenin manası izah edilirken de simgesel unsurlar kullanılmıştır. Özdeki bilgiyi perdeleme gayretinin yanında bu simgeselliğin bir başka sebebi olarak yazarın, eseri üstün bir noktada tutma isteği görülebilir. Bunlara ek olarak Salâmân ve Absâl mesnevisinde Lâmi'î Çelebi, Hakîm'in vazifesini üstlenmektedir. Yazar, mesnevide belirttiği üzere mana ülkesine yolladığı kelimelerin “suret ehlini”, “tuzağa düşürmesini” amaçlamaktadır. Tıpkı Hakîm'in Salâmân'ı, “Absâl resmi” ile tuzağına çektiği gibi Lâmi'î Çelebi'nin eserini sunduğu kişilere Salâmân ve Absâl'ı gösterip kendi ifadesiyle “suret ehlini” hakikate ulaştırmayı amaçladığı (316. beyitte) görülür. Bu da aldığı eğitimin yanında Lâmi'î Çelebi'nin kâmil bir insan duruşuyla hareket ettiğini göstermektedir.

Salâmân ve Absâl mesnevisinin, her dönemde büyük bir sorun olarak tasavvufun içinde yer bulabilen hileci ve aldatıcı tiplerin özelliklerini başarıyla aktardığı ve bunlara karşı alınacak önlemleri kendine has üslubuyla ortaya koyduğu görülmektedir. Yine eserde izahı zor olan “cem, vahdet, vahdet-i vücut, rabıta vb.” gibi tasavvufun içinde geniş yer bulan kimi kavramların Salâmân ve Absâl temelinde simgeselleştirilip sarıh bir şekilde aktarıldığı söylenebilir. Bu da yine Lâmi'î Çelebi'nin edebî ustalığının yanında tasavvufi bilgi ve tecrübede maharetini göstermektedir.

Kaynakça

- Aclûnî (1985). *Keşfü'l-hafâ' II*. (Nşr: Ahmed el-Kalâş). Beyrut: yy.
- Avşar, Ziya (2007). “Evrensel Bir Hikâye: Salamân u Absâl ve Kökeni”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2 (4): 185-200.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin (1990). *Şu'abü'l-îmân I-IX*. (nşr. M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut: yy.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî (2001). *el-Câmi'u's-şâhîh I-IX*. (nşr. Muhammed Züheyr b. Nasır). Beyrut: Dâr-u tavkî'n-Necât.
- Canan, İbrahim (1988). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi I-XIII*. Ankara: Akçağ Yay.
- Cebecioğlu, Ethem (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- Demirci, Mehmet (1998). “Himmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay. C. XVII: 56-57. <https://islamansiklopedisi.org.tr/himmet> [20.08.2021].
- Gibb, Elias John Wilkinson (1904). *A History of Ottoman Poetry 3*. London: yy.
- Gölpınarlı, Abdulbâki (1990). *Mantık Al-Tayr (Feridüddin-i Attar)*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdulbâki (2000). *Tasavvuf*. İstanbul: yy.
- İbn Arabî (1994). *Marifet ve Hikmet*. çev. Mahmut Kınık. İstanbul: İz Yayıncılık.

- İsmail Hakkı Bursevî (ty.). *Özün Özü- İbnü'l Arabî'den Çeviri*. Sadeleştiren M. Bedirhan. İstanbul: Hayykitap Yayınları.
- Kılıç, Esra (2018). “Salâmân u Absâl Mesnevisindeki Absâl’ın Kökeni Üzerine”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2 (4): 156-166.
- Kısakürek, Necip Fazıl (2012). *Reşahat*. yyy. Büyük Doğu Yayınları.
- Kurtuluş, Rıza (1998). “Heft Evreng”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay. C. XVII: 157-158. <https://islamansiklopedisi.org.tr/heft-evreng>. [13.04.2021].
- Kut, Günay (2003). “Lâmiî Çelebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay. C. XXVII: 96-97. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lamii-celebi>. [05.06.2021].
- Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (2006). “Râbîta”. Trabzon: Kalem Yayınları. 788-789.
- Özalp, N. Ahmet (2004). *Hay bin Yakzan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Pala, İskender (2010). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Kapı Yayınları.
- Tatçı, Mustafa (2017). *Hoca Ahmed Yesevî - Dîvân-ı Hikmet*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- Tosun, Necdet (2007). “Rabîta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XXXIV: 378-379. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rabita>. [17.04.2021].
- Türk Dil Kurumu (2010). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (2021). “Lâmi’î Çelebi, Mahmûd b. Osmân”. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/lamii-celebi-mahmud-osman>. [23.04.2021].
- Türkiye Diyanet Vakfı (2010). *Kur’an’ı Kerim ve Meali*. Ankara: TDV Yay.
- Türkiye Diyanet Vakfı (2013). *Hadislerle İslâm I-VII*. Ankara: TDV Yay.
- Türker, Ömer (2009). “Hayy b. Yakzan: İnsanlık Adasında Yalnız Bir Hakikat Yolcusu”. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 18 (2009/1): 195-204.
- Uludağ, Erdoğan (1997). “Lâmi’î’nin Salâmân u Absâl Adlı Mesnevisi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8: 67-78.
- Uludağ, Erdoğan (1988). “Abdülkerim Efendi ve Kıssa-i Salâmân u Absâl Risalesi”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10: 107-116.
- Uludağ, Erdoğan (2013). *Lâmi’î Çelebi. Salâmân ve Absâl*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Uludağ, Erdoğan (2019). “Lâmi’î Çelebi’nin Salâmân u Absâl Mesnevîsinde Aktarılan Değerler”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]*, 2 (1): 250-278.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf> [24.04.2021], [20.08.2021].
- <https://sozluk.gov.tr/> [05.06.2021], [10.09.2021].